

Türkoloji Araştırmaları 1997
Fuat Özdemir Anısı, Adana, 1997,
Sf.107-123, ISBN 975-8018-03-5

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDEKİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Arş.Gör. H. Dilek BATISLAM

Sözlü geleneğin ürünü olan atasözleri ve deyimler yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Atasözleri, atalarımızın söylediği, geçmişten bugüne gelen, geniş tecrübe ve gözlemlerin ürünü olan, kısa ve özlü sözlerdir. Deyimler ise, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel anlatım kalıplarıdır. Deyimlerle atasözleri arasında şekil bakımından benzerlikler bulunmakla birlikte kavram yönünden ayrılıklar vardır. Deyimler yol gösterme niteliği taşımazlar. Hüküm bildirmezler. Deyimlerin değişik şahıslar için çekimlenmiş biçimleri ya da mastar eki almış biçimleri kullanılabilir. Ancak atasözleri kişilere göre çekimlenemez. Kalıplaşmış sabit bir yapıya sahiptirler¹.

Atasözleri konuşma sırasında ve yazıda düşünceleri kısa ve özlü bir biçimde anlatmak, atalarımızın deneyimlerinden yararlanmak gereğini belirtmek, çarpıcı uyarılarda bulunmak, etkileyici ve sanatlı bir anlatım sağlamak, bir olayın doğruluğunu, yanlışlığını ya da bir yargıyı kanıtlamak amacıyla kullanılırlar². Deyimler de atasözleri gibi duygu ve düşünceleri kısa yoldan etkili ve canlı bir biçimde anlatmaya yardımcı olurlar.

Türkler arasında edebi eserlerde atasözlerine ve deyimlere yer verme geleneğinin köklü bir geçmişi vardır. Atasözlerinin ilk örnekleri Göktürk Yazıtları'nda (8.yy.) görülür. 11 ve 12. yüzyılın önemli eserlerin-

¹ Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK.Yay. 4. Bas. Ank. 1984, C.1, s.19-49

² Yusuf Çotuksöken, Atasözlerimiz, Alaz Yay. İst. 1979, s.19

den Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i ile Edip Ahmet Yügneki'nin Atabetü'l-Hakayık isimli eserleri atasözleriyle zenginleştirilmiştir. Türkçe atasözlerini derleyen ilk eser Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladığı Divanu Lügati't Türk'tür (11.yy.)³. Sonraki yüzyıllarda, eğitim amacıyla çeşitli eserlerde kullanılabilmesini sağlamak için atasözleri el yazmaları biçiminde de derlenmiştir⁴.

Halk şairleri ve divan şairleri de şiir içinde atasözlerine ve deyimlere geniş yer vermişlerdir⁵. Halk şiirinde, "nasihat destanı" ya da "atasözü destanı" gibi isimler verilen eserlerde atasözleri, hece ölçüsüne uydurularak, genellikle özgün biçimleri bozulmadan kullanılmıştır. Bu türün en başarılı örneklerinden biri Levni'nin "Atalarsözü Destanı" adıyla bilinen şiiridir⁶. Divan şiirinde ise şairler, pend-nâmelerde, dini ve ahlâki konulu mesnevilerde, divanlarda kendi zevk ve anlayışları doğrultusunda atasözlerine ve deyimlere yer vermişlerdir. Anadolu sahasında şiirlerinde atasözlerine ilk kez yer veren şairin, Safi mahlasıyla şiirler yazan, Yıldırım Bayezid'in veziri Kasım Paşa olduğu söylenir. 15. yüzyıl divan şairlerinden Necati⁷, Ahi⁸ ve Avni mahlasıyla şiirler yazan Fatih'in⁹ şiirlerinde atasözleri, deyimler ve halk tabirleri önemli yer tutar. 16. yüzyılda ise Zâti¹⁰, Figâni¹¹, Hayâli, Güvâhi, Nev'î ve Taşlıcalı Yahya şiirlerinde atasözlerini ve deyimleri sıkça kullanmışlardır. Sözünü ettiğimiz 16. yüzyıl

³ Kaya Türkay, "Kaşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri" TDAY. Belleten, 1980-1981, TDK. Yay., TTK. Bas. Ank.1983 s.39-42

⁴ Ana Britannica "Atasözü" mad. Ana Yay. İst. 1987, C.2, s.487-488

⁵ E.Kemal Eyüboğlu, 13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, Doğan Kardeş Yay. C.1 İst. 1973, C.2 İst. 1975

⁶ M. Sunullah Arısoy, Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi Yay. Ank. 1985, s.212-213

⁷ Mine Mengi, "Necati'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı", Erdem, AKM. Dergisi, Ocak 1986, C.2, S.4, s.47-57

⁸ Necati Sungur, Ahi Divanı (İnceleme- Metin), KB. Yay. Ank. 1994, s.45-48

⁹ Halil Ersoylu, "Fatih'in Şiir Dilindeki Atasözü ve Deyimler", Türk Dünyası Araştırmaları, Haziran 1983, S.24, s.173-183

¹⁰ Bkz. İlhan Çeneli, "Zati Divanında Atasözleri ve Deyimler", Türk Kültürü, Ocak 1973, S.123, s.153-158, Coşkun Ak, Mehmet Akkaya, "Balıkesirli Zati'nin Şiirlerinde Geçen Atasözü ve Halk Deyimleri", Uludağ Üni. Eğitim Fak. Der. 1988, C.3, S.2, s.41-49

¹¹ Abdülkadir Karahan, "Trabzonlu Figani'de Atasözleri ve Deyimler", İst. Üni. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Der. C.23, 1977-1979, İst. Edeb. Fak. Mat. 1981 s.165-174

divan şairlerinden Güvâhi'nin Pend-nâme'si, içinde bulunan atasözleri ve deyimler bakımından önemlidir. Güvâhi, Pend-nâme'sini Attar'ın Pend-nâme'sini örnek alarak yazmış fakat eserinde çok sayıda atasözü ve deyime de yer vermiştir¹². Nevî'nin şiirlerinde hem dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan mahalli öğelerin yer aldığı hem de atasözleri ve deyimlerin kullanıldığı görülür¹³. Aynı durum Hayâli için de geçerlidir¹⁴. Orijinal konulu mesnevileriyle tanınan hamse sahibi Taşlıcalı Yahya da eserlerindeki mahalli renklerle, şiirlerinde yer yer sade bir dil kullanması, atasözleri ve deyimlere yer vermesiyle dikkati çeker¹⁵.

Mahallileşme akımının etkisiyle 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyıl başlarında divan şiiri işlediği konular bakımından gelişip zenginleşir. Günlük yaşamın canlılığı ve sıcaklığı şiire girmeye başlar. Dildeki sadeleşme eğiliminin, atasözü ve deyim kullanımının, kısacası mahallileşmenin 17. yüzyıldaki uygulayıcısı durumunda olan Sabit¹⁶, 18. yüzyılda yerini Nedim'e bırakır. Nedim, şiirlerinde atasözlerini, deyimleri, İstanbul Türkçesini ve karşılıklı konuşma dilini kendinden önceki şairlerden daha başarılı ve güzel bir biçimde kullanır. Önce divanından aldığımız örnekler yardımıyla Nedim'in atasözlerini şiirlerinde nasıl kullandığına bakalım:

Meyveli ağacı taşlarlar¹⁷

Sarây-ı şehriyâri bir aceb bâğ-ı meserrettir

Kurulmuştur esâs-ı izz ü câh-ı iftihâr üzere

O bâğın her dırahtı meyve-dâr-ı izz ü devlettir

Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyve-dâr üzere (A.G.N.D. 142 / K1.20)

¹² Güvâhi, Pend-nâme, Haz. Mehmet Hengirmen, KTB. Yay. Ank. 1983, s.24-82

¹³ Nejat Sefercioğlu, Nev'i Divanının Tahlili, KB. Yay. Ank. 1990, s.10-21

¹⁴ Cemal Kurnaz, Hayâli Bey Divanı Tahlili, KTB. Yay. Ank. 1987, s.37-53

¹⁵ Cemal Kurnaz, "Taşlıcalı Yahya Beğ Divanında Atasözleri ve Deyimler", Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş'ın Hatırasına Armağan, Ank. 1983, s.198

¹⁶ Turgut Karacan, Boşnalı Alaeddin Sabit, Divan, Cumhuriyet Üni. Yay. Sivas 1991, s.107-132

¹⁷ Önce beyitlerde geçen atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıkları verilmiştir. Örnek beyitler Nedim Divanı, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevi, 2. Bas. İst. 1972 adlı eserden alınmış olup beyitlerin altında sayfa numarasıyla, nazım şekli ve numarası belirtilmiştir.

Nedim, sarayın taşlanması dolayısıyla yazdığı kıtada, "Meyveli ağacı taşlarlar" , atasözü yardımıyla daha güzel ve etkili bir anlatım şekli bulmuştur. Yukarıdaki dizelerden de anlaşılacağı gibi taşlanan saray, içinde meyvesi yücelik ve devlet olan ağaçların bulunduğu bir bağa benzetilmiştir. Burada, anlamda değişiklik olmamasına karşın atasözü, günümüzdekinden farklı bir sözdizimi ve kelime kadrosuyla kullanılmıştır.

Göze yasak olmaz

Gel hele bir kerrecik seyret **göze olmaz yasağ**

Oldu Sa'dâbâd şimdi sevdiğim **dağ üstü bağ** (A.G.N.D. 346 \ Ş.7)

Sa'dabad'ın güzelliğini anlattığı şarkısında şair, "Göze yasak olmaz." atasözüyle birlikte "dağ üstü bağ olmak" ifadesini de kullanmıştır. Bu ifade bize bugün kullanılan "Bakarsan bağ bakmazsan dağ olur." atasözünü çağrıştırmaktadır.

Kara haber tez duyulur

Güm itse şevket-i hüsnü şükûh-ı nev-hatlar

Siyeh haberde belî iştihar olur peydâ (A.G.N.D. 253 \ G.6)

Beyitin ikinci dizesinde "Kara haber tez duyulur." atasözünün farklı bir kelime kadrosuyla verildiği fakat anlam bakımından beyitte verilen atasözüyle günümüzde kullanılan atasözü arasında fark bulunmadığı görülmektedir.

Kazaya rıza gerek

Baş eğmede ancak işimiz **tîg-ı kazâya**

Teslim-i rızâ gerek yâremize merhemimizdir (A.G.N.D. 272 \ G.39)

Yukarıdaki örnekte "Olup biteni değiştirmeye insanın gücü yetmez, insan kazaya boyun eğmelidir." anlamına gelen "kazaya rıza gerek" atasözü beyit bütünlüğü içerisinde verilmiştir. Aşağıda vereceğimiz örneklerde yer alan atasözleri ise bugün kullandığımız atasözleriyle olan anlam benzerlikleri dolayısıyla çağrışım yapmaktadır.

Az söyle çok dinle

Sözü az söyle ağır söyle Nedîm'â ki **sühan**

Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek (A.G.N.D. 282 \ G.55)

Şair kendisine seslenerek sözün az, altın gibi sayılı, elmas ya da değerli taşlar gibi ölçülü, tartılı söylenmesi gerektiğini anlatmıştır. Bütün bu sözler yardımıyla beyitte verilmek istenen temel düşünce az konuşup çok dinlemenin yararlıdır. Ayrıca bu beyit "Söz gümüşse sükut altındır." atasözünü de çağrıştırmaktadır.

Az olsun öz olsun

Yeter ey hâme yeter gayri duâ demleridir

Ki **çoğ oldukça güher kıymeti noksâna gelir**(A.G.N.D.66\ Ka.13)

Beyitin ikinci dizesinde çok olan şeyin değerinin azalacağı söylenerek, önemli olan yapılan işin ya da elde edilenin, azlığı çokluğu değil iyi ve güzel olmasıdır anlamındaki "Az olsun öz olsun." atasözü hatırlatılmaktadır. Nedim, mahkemeyi anlatan lugazının,

Bir soğuk yerdir ol bakılsa eğer

Lik **hammâm-veş giren terler** (A.G.N.D. 243\ Lu.11)

beyitinde de "Hamama giren terler." atasözünü çağrıştırarak, mahkemenin özelliğini verir.

Atasözleriyle ilgili bu örnekleri değerlendirdiğimizde atasözlerinin çoğunun şiir dilinde kullanılırken bazı değişikliklere uğradığını görüyoruz. Bazı atasözleri şiirde kalıplaşmış biçimleriyle, bazıları ise sözcük sayısı artırılıp azaltılarak ya da sözcüklerin sırası değiştirilerek kullanılmış. Atasözlerinin bilinen cümle kuruluşları değişikliğe uğratıldığı gibi yabancı kelimelere de yer verilmiş. Ancak atasözleri ve deyimler, kalıplaşmış, değişmeyen ifade biçimleri olarak bilinirler. Bu sözlerde yer alan kelimelerin yerleri değiştirilemeyeceği gibi, kelimeler benzer ve eş anlamlılarıyla da değiştirilemez. Konuyla ilgili bilgi veren kaynaklarda¹⁸ şiir dilinde, atasözlerinin ve deyimlerin kalıp anlatım biçimleri olarak bilinmelerine rağmen vezin gereği değişebilecekleri söylenmektedir. Bununla birlikte değişimin tek nedeninin vezin olduğunu düşünmemek gerekir. Başlangıçta söyleyeni belli olan, halk arasında dilden dile dolaşırken değişime uğradığı kabul edilen atasözleri zamanla halkın ortak malı olur. Ortaya çıkışı çok eskilere dayanan atasözlerinden bazıları küçük farklarla günümüze kadar

¹⁸ Bkz. 1. ve 4. dipnot.

ulaşırken bazıları da geçen zaman içinde unutulmuşlardır. Ayrıca günümüzde de atasözlerinin kimileri yaygın olarak kullanılırken kimileri ise sadece belirli bölgelerde kullanılmaktadır. Atasözlerinin kullanımında görülen bu küçük farklılıklar yazı dilinde de kendini gösterebilmektedir.

Nedim'in şiirlerinde vecize, hikmetli söz ya da kalıp anlatım diyebileceğimiz kimi sözler de bulunmaktadır. Fakat bu sözlerin hangilerinin şairin kendisine ait olduğunu ve hangilerinin o dönemde halk arasında yaygın olarak kullanılan sözler olduğunu belirlemek güçtür. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu tür sözlerin yer aldığı örneklerdir.

N'ola gitse kendüden hayretle cân-ı nâ-sabûr

Ya seferdir ya tahammül çünkü aşkın çâresi (A.G.N.D. 338/ G.159)

Beyitin ikinci dizesinde verilen atasözü "Aşığa ya sabır ya sefer (gerek)." biçimiyle, çeşitli yörelerde kullanılan atasözlerinin derlenmesiyle meydana getirilmiş bir kaynakta yer almaktadır¹⁹.

Düşmen ne denlü saht ise şâd ol ki ey Nedim

Seng üzre gösterir zer-i kâmil iyârını (A.G.N.D. 332/ G.149)

Hep kesb-i yedindir başına her ne gelirse

Resmolmuş ezel hatt-ı cebin nakş-ı kef içre (A.G.N.D. 328/ G.141)

Nedîmâ sine vü bâzûnu nerm et yâr geldikçe

Misâfir râhat ister bâliš ü bister husûsunda (A.G.N.D. 316/ G.119)

Der-kemindir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dirâz

Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çide gerek (A.G.N.D. 282/ G.55)

Eder sâhib-ayâran birbirinin kadrini tekmiil

Terâzû-yı diğerdır yine mi'yârı terâzûnun (A.G.N.D. 283/ G.57)

Târ ü pûdu terk-i târ ü pûd-ı hestîdir anın

Şâl-i dervîşî dokunmaz sevdiğim Keşmîr'de (A.G.N.D. 312/ G.112)

Örneklere baktığımızda, bu örneklerde yer alan sözlerin de atasözleri gibi genellikle beyitlerin ikinci dizelerinde yer aldığını ve ilk dizede verilen düşünceyi açıklamak ya da beyit bütünlüğü içerisinde

¹⁹ Türk Atasözleri, Derleyen: Ragıp Soysal, Aynur Matbaası, Ank. 1971, s.52

verilmek istenen düşüncenin daha güzel ve etkili bir biçimde verilmesini sağlamak amacıyla kullanıldıklarını görüyoruz. Burada asıl önemli olan şairin kullandığı bu değişik sözler aracılığıyla belirli düşünceleri, inançları ve davranış biçimlerini ortaya koyarak, yaşadığı dönemin duygu ve düşünce dünyasını az da olsa yansıtabilmiş olmasıdır. Ayrıca Nedim'in şiirlerinde, atasözleri ve deyimlerle birlikte vecize ya da hikmetli söz diyebileceğimiz sözlere de yer vermekle, şiirlerine dil ve anlatım yönünden mahalli bir renk kattığını da söyleyebiliriz.

Nedim'in Divanı'nda deyimler de önemli yer tutmaktadır. Şiirlerinden aldığımız örnekler yardımıyla şairin hangi deyimleri nasıl kullandığını görelim:

Yüz sürmek

Lâle-zârın da acayib şevki var hasrettedir

Ol da **yüz sürmek** diler Hünkârımın dâmânına (A.G.N.D. 84/ Ka.27)

Yukarıdaki örnekte "yüz sürmek" deyimini, günümüzdeki biçimiyle "sevgi ve saygı gösterilen bir büyük karşısında eteğine ayağına doğru yüzünü sürercesine eğilmek" anlamında kullanılmıştır. Şair yukarıdaki dizelerde, lale bahçesinin coşku ve hasretle padişahın eteğine yüz sürmek istediğini anlatmaktadır. Fakat burada asıl amaç, padişahın yüceliğinin övgüsünü yapmaktır.

Yüz suyu dökmek

Her vezire arzedip derdin lisân-ı hâl ile

Ab-ı rûyun sarfedip ihsânın ümmîd eyledi (A.G.N.D. 150/ Ta.7)

Bu beyitte ise, "yüz suyu dökmek" deyiminin "âb-ı rûy" sarfetmek biçiminde kelime kadrosu değiştirilerek bugünkü anlamıyla "birisinin onurunu ayak altına alarak bir başkasına isteğini kabul ettirmeye çalışması" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Nedim'in çeşme tamiri dolayısıyla yazdığı bir tarih kıtasından alınan yukarıdaki dizelerde, her vezire hal diliyle durumunu anlatıp yüz suyu dökerek ilgi ve yardım bekleyen, çeşmedir. Çeşme kişileştirilerek durumunu anlatıp çare dileyen bir insana benzetilmiştir.

Yaraya merhem olmak

Kimlerin yâresine merhem-i kâfûr oldu

Kandedir kande o zâlim o sitem-kâre aceb (A.G.N.D. 343/ Ş.2)

Yukarıdaki beyitte sözü edilen "kâfûr" eskiden çeşitli hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanılan bir bitkidir²⁰. Nedim, burada merhem yerine kâfûr merhemi ifadesini kullanmakla yaşadığı dönemde de tedavi amacıyla kâfûr kullanıldığı konusunda ipucu vermekle birlikte, sevgilinin ilgisizliğinden yakınmaktadır. Çünkü kâfûr merhemi gibi dertlere deva olan sevgilidir ve sevgilinin nerede, kimin derdine çare olduğu da bilinmemektedir. "Yaraya merhem olmak" deyimini "önemli bir ihtiyacı karşılamak ya da bir soruna çözüm bulmak" anlamında günümüzde de kullanılmaktadır.

Yolu düşmek

Geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktaş'e

Efendim gel mürüvvet kıl senindir bende vü hâne (A.G.N.D. 358/ Ş.24)

Şair, "bir yerin kişinin gideceği yol üzerinde olması" anlamındaki yolu düşmek deyimini, yolu uğramak biçimiyle kullanmıştır. Kaynaklarda da her iki kullanım biçimi yer almaktadır. Nedim, sevgilisine seslenerek, eğer sevgilisi kendisinin evinin bulunduğu yerin yakınından ya da bulunduğu yerden geçerse, ondan kendisine uğramayı ihmal etmemesini istemektedir. Çünkü sevgili böyle davranmakla aşığa büyük bir iyilik etmiş, ilgi göstermiş olacaktır.

Ömrümün varı

Sevdiğim gönlüm sürûri ömrümün sermâyesi

Gül yanaklı gülgülü kerrâkeli mor hâreli (A.G.N.D. 359/ Ş.27)

Bu dizelerde Nedim, sevdiğinin ömrünün varı, her şeyi olduğunu anlatmak için "ömür sermayesi" deyiminden yararlanmış, dolayısıyla sevgilisine ne kadar çok değer verdiğini, sevgisinin büyüklüğünü göstermiştir.

Nazar deĝmek

Açılmaz oldu çemenlerde çeşm-i şehlâsı

²⁰ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C. 1-2, Akçağ Yay. 2. Bas. Ank. 1990, s.276

Değirdi nergise de çeşm-i rûzgâr nazar (A.G.N.D. 54/ Ka.11)

"Rûzgâr nazar değirdiği için çimenlikte nergisin şehla gözü açılmaz oldu." diyen Nedim, nazar değirme özelliğini rûzgarın gözüne vererek, rûzgarı kişileştirmiş, bu yolla daha renkli ve güzel bir anlatım yakalamayı başarmıştır.

Kulak tutmak

Esenleşip dil ile güft ü gûye başladılar

Kulak tutunca işittim k'ider fakîri suâl (A.G.N.D. 35/ Ka.7)

Günümüzde "iyi anlamak için dikkatle dinlemek" anlamındaki "kulak tutmak" deyiminin yanı sıra "kulak vermek" deyimini de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Rengi uçmak

Çihresinden rengi pervâz eylemiş sanman şafak

Heybet ü iclâli düşmüş mihr-i rahşân üstüne (A.G.N.D. 12/ Ka.2)

Yukarıdaki beyitte "bir kişinin korku ya da üzüntüden benzinin sararması ve renkli bir şeyin renginin solması" anlamlarında kullanılan "rengi uçmak" deyimini farklı bir kelime kadrosuyla kullanılmıştır.

Renkten renge girmek

İzâr-ı yâri komuş yine rengden renge

Görür müsün hele sahbâ-yı hâlet-efzâyı (A.G.N.D. 334/ Ga.152)

"Korku, utanç v.b. duygularla şaşırıp sıkılarak yüzün renk değiştirmesi" anlamına gelen "renkten renge girmek" deyimini şair, "renkten renge koymak" şeklinde kullanmıştır. Beyitte anlatılmak istenen şarabın sevgilinin yanağının rengini değiştirmesi ve şarabın sevgili üzerindeki etkisidir.

Kurban olmak

Yok mu bir handeye kurbânın olam cây meğer

O kadar teng midir gonce-i nev-hîz-i dehen (A.G.N.D. 4/ Ka.1)

Kul olmak

Bana kul olsun deyü hâcet ne fermân etmeğe

Ben senin çoktan efendim bende-i fermânınam (A.G.N.D. 299/ G.86)

Yukarıdaki iki örnekte ise, "bir kimseye büyük bir bağlılıkla fedakarlık yapmaya hazır olmak" anlamına gelen "kul olmak" ve "kurban olmak" deyimlerine yer verilmiştir. Beyitlerden birincisinde Nedim, sevgilisine "Kurbanın olam, yeni yetişmiş gonca gibi olan ağzın bir gülüş sığmayacak kadar dar mıdır?" diyerek sitem eder, ikincisinde ise sevgilisi istemeden onun kulu olmaya hazır olduğunu anlatır.

İki eli kanda olmak

Gelir ol şûh-ı nâzende **iki desti yine kanda**

Bir elde sâgâr ü bir elde câm-ı erguvân tutmuş (A.G.N.D. 278/ G.50)

Bu beyitte sevgili, iki elinde de içinde kırmızı şarap olan birer kadehle geldiği için sevgilinin bu durumu "iki elinin kanda olması" biçiminde açıklanmıştır.

Etek açmak

Şübhe yoktur kim bu günlerde o dahî ben gibi

Dâmen açmıştır veliyy-i ni'metin ihsânına (A.G.N.D. 83/ K.17)

"Etek açmak" deyimini beyitte "yardım ve ilgi beklemek" anlamında kullanılmıştır.

Hüküm vermek

Al destine ger lâle bulunmazsa piyâle

Ver hükmünü ey serv-i revân köhne baharın (A.G.N.D. 347/ Ş.8)

"İyice düşünüp bir sonuca ulaşmak ya da bir karara varmak" anlamındaki "hüküm vermek" deyimini yukarıdaki beyitte daha çok "gereğini yerine getirmek" anlamında kullanılmıştır. Nedim, sevgilisinden lale bulamazsa - ki mevsim uygun olmadığı için lale bulamayacaktır - eline bir kadeh alarak sonbaharı gerektiği gibi değerlendirmesini istemektedir.

Yukarıdaki örneklerde kimi deyimler günümüzde kullanıldığı gibi, kimileri ise günümüzdekinden biraz daha farklı biçimde kullanılmış. Deyimlerdeki bazı Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsçalarının kullanıldığını görüyoruz. Bunun nedeni, aruz vezninin daha kolay kullanılmasını sağlamak ve divan şiiri geleneğinin etkisi olabileceği gibi Arapça ve Farsça kimi atasözleriyle Türkçede kullanılan atasözleri

arasındaki benzerlik de olabilir²¹. Aşağıda vereceğimiz örneklerde deyimler daha çok günümüzdeki biçimleri ve anlamlarıyla kullanılmıştır.

Kırıp geçirmek

Kırdı geçirdi tığ-ı nigâhıyla âlemi

Çeşmi ne yâd baktı Nedimâ ne âşinâ (A.G.N.D. 249/ G.1)

Kapağı atmak

O tıflı duhter-i rezle biraz alıştırdık

Atar kapağı aman duymasın peder mâder (A.G.N.D. 55/ Ka.11)

Kan yutturmak

İltifât-ı yâra mağrur olma dil verme Nedim

Gör ne **kanlar yutturur** ol meh hele bir kez seve (A.G.N.D. 141/ K1.18)

Çekip çevirmek

Çünkü tîr-i hicr ile oldun zahm-nâk ey gönül

Çek çevir kendin ki bir kaşı kemân lâzım sana (A.G.N.D. 252/ G.6)

Yanıp yakılmak

Kime fâş eylesin dil derdini feryâddan gayrı

Kime **yansın yakılsın** âh-ı âteş-zâddan gayrı (A.G.N.D. 333/ G.150)

Esir etmek

Nedim-i zârı bir kâfir **esir etmiş** işitmiştim

Sen ol cellâd-ı din ol düşmen-i imân mısın kâfir (A.G.N.D. 268/ G.30)

El vermek

Destide duhter-i rez destte duht-i merdüm

Kime **el verdi** felek böyle beğim dünyada (A.G.N.D. 322/ G.130)

Derdine derman olmak

Çoktan ey sâkî gelip sînemde mihmân olmadın

Derdime destindeki sâgarla **dermân olmadın** (A.G.N.D. 290/ G.70)

Gönül aldirmek

Sen ne câmın mestisin âyâ kimin hayrânısın

²¹ İbrahim Olgun, "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine", TDAY. Belleten 1972, TTK. Bas. 2. Bas. Ank. 1989 s. 153-172

Kendin **aldırdın gönül** n'oldun ne hâl olmuş sana (A.G.N.D. 250/ G.2)

El yıkamak, Tel takınmak

El **yusun** candan düşenler pençe-i müjgânına

Tel **takınsın** dûtş olanlar kâkül-i piçânına (A.G.N.D. 82/ Ka.17)

Topuk çalmak

Biz **topuk çalmada** siz zevk u safâda her şeb

Kaldırıp ka'b-ı muhannâ gibi câm-ı bâde (A.G.N.D. 323/ G.130)

Cana can katmak

Koçup her şeb miyânın **cânına cân katmada** ağyâr

Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır (A.G.N.D. 258/ G.15)

Felekten bir gün çalmak

İzn alıp cuma namâzına deyü mâderden

Bir gün uğrıyalım çerh-i sitem-perverden (A.G.N.D. 357/ Ş.22)

Son iki beyit, "koçmak" ve "uğrılmak" gibi arkaik kelime diyebileceğimiz kelimeleri içermeleri bakımından dikkat çekicidir. Bu kelimelerin Nedim'in yaşadığı dönemde ve İstanbul Türkçesinde kullanılmış olmaları dönemin konuşma dili hakkında az da olsa bir fikir vermektedir.

Deyimlerin kullanımıyla ilgili olarak yukarıda verdiğimiz örneklerin sayısı kolayca arttırılabilir. Çünkü Nedim, şiirlerinde çok sayıda deyime yer vermiştir. Ancak şair, daha önce de söylediğimiz gibi deyimleri her zaman günümüzdeki biçimiyle kullanmamış, deyimlerin söz diziminde ve kelime kadrosunda bazı değişiklikler yapmıştır. Nedim, deyimler aracılığıyla şiirlerinde daha güçlü, daha renkli ve canlı bir anlatım yakalayabilmiştir. Üzerinde durulması gereken bir başka nokta da şairin şiirlerinde günümüzde kullanılmayan, deyim ya da deyime benzeyen sözlerin bulunmasıdır. Bu tür sözlerin bazılarıyla günümüzde kullanılanlar arasında çağrışım yoluyla benzerlikler kurulabilmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte yer alan "hançer hançere gelmek" ifadesi günümüzde kullanılan "burun buruna gelmek" deyimiyile benzerlik göstermekte ve hemen hemen bu deyimle aynı anlamı taşımaktadır.

Hançer hançere gelmek

Cebhesin tâb-ı şerâb-ı nâz pür çîn eylemiş

Gelmiş ebrûlar yine mestâne **hançer hançere** (A.G.N.D. 311/ G.110)

Burada anlatılmak istenen kaşların birbirine yakınlığı ve sarhoşa benzemesidir. Kaşlar da sarhoş insanlar gibi fitne çıkarıcı ve ortalık karıştıricıdır.

Kan üstüne kan eylemek

Nergis-i gül-gûn beyazın sanma surh itmiş remed

Gamze-i zâlim yine **kan eylemiş kan üstüne** (A.G.N.D. 11/ Ka.2)

Şair bu beyitte "Gül renkli nergisin (gözün) beyazını göz ağrısı kızartmış sanma, zalim gamze (süzgün bakış) yine kan üstüne kan dökmüştür." diyerek, gamzenin zalimliğini "kan üstüne kan eylemek" sözleriyle ifade etmiştir.

Meydan almak

Binip sad izz ü nâz ile semend-i şûh-refîtare

Güzeller at meydanında **alır** şimdi **meydânı** (A.G.N.D. 52/ Ka.10)

Yukarıdaki beyitte güzellerin gezmek için at üstünde at meydanına gelmeleri anlatılmaktadır. Burada kullanılan "meydan almak" ifadesi günümüzde kullanılan "yer almak" deyimiyile aynı anlamı taşımaktadır.

Tabire gelmemek

Reşk-i çîn olmakla fikrim **gelmedi ta'bire** lîk

Vasfı ol gîsûların hâb-ı perişânım gibi (A.G.N.D. 336/ G.156)

"Tabire gelmemek" sözleriyle, halini anlatacak söz bulamamak anlamındaki "dile getirememek" deyimiyile yakın anlamlıdır.

Şikeste beste

Şikeste beste hele ben de bir gazel yaptım

Düşüp hayâlime ol şûh ile geçen demler (A.G.N.D. 55/ Ka.11)

Yukarıdaki beyitte geçen "şikeste beste" kelimeleri bugün kullandığımız "kırık dökük" deyiminin karşıladığı anlamı ifade etmektedir.

Babalı kızlı

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir

Anınla şeyh efendi de **babalı kızlıdır** (A.G.N.D. 257/ G.14)

Burada kullanılan "babalı kızlı" ifadesi "analı kızlı" ifadesinin benzeridir. Şairin anlatmak istediği, şeyhin de rind gibi içkiye düşkün olduğudur.

Sakır sakır titremek

Süzüldüğünce çakır keyf çeşm-i şeh-bâzın

Hammâme-beççe gibi dil **sakır sakır titrer** (A.G.N.D. 55/ Ka.11)

Bu beyitte sakır sakır titreyen gönüldür. Dolayısıyla "birden heyecanlanmak, korkmak" anlamındaki "yüreği oynamak" deyiimiyle anlam bakımından benzerlik kurulabilir.

Sabahını akşamını bilmemek

Bir cebinin bir dahı zülf-i siyeh-fâmın bilir

Dil **ne subhun farkedir** billâh **ne akşâmın bilir** (A.G.N.D. 268/ G.34)

Yukarıdaki beyitte kullanılan "sabahını akşamını bilmemek" ifadesi "geceli gündüzlü" deyimine benzemektedir. Sevgiliden başkasını gözü görmeyen aşık, geceyle gündüzü bile birbirinden ayıramamaktadır. O, sadece sevgilinin beyaz alnıyla siyah renkli zülfünü bilmektedir. Dolayısıyla onun için gündüz, sevgilinin beyaz parlak alnı, gece ise siyah renkli zülfüdür.

Şişesini duvara vurmak

Bir taraftan dahı ey **seng-dil** ey **baht-ı siyah**

Sen mi **urdun** bu gece **şişemi divâre** aceb (A.G.N.D. 344/ Ş.2)

Günümüzde "şişesini duvara vurmak" deyiimi kullanılmamaktadır. Ancak "baltayı taşa vurmak" deyiimiyle yakın anlamlı olduğu söylenebilir. Beyitte yer alan diğer iki deyim "taş yürekli" ve "kara bahtlı" biçimiyle dilimizde kullanılmaktadır.

Gömgök kesilmek

O rütbe etti bu keskin soğuk zemîne eser

Kenâr-ı cûyda **gömgök kesildi** nilüfer (A.G.N.D. 54/ Ka.11)

Beyitte yer alan "gömgök kesilmek" ifadesi dilimizdeki "herhangi bir sebeple morarmak" anlamındaki "mosmor kesilmek" ifadesiyle aynı

anlamdadır. Burada anlatılmak istenen şiddetli soğuk nedeniyle ırmak kenarındaki nilüferin bile donarak renk değiştirdiğidir.

Kad çekmek

Ebr-i nisan-veş ser-i evrâka ol gevher-nisâr

Tâ ki **kad çeksın** nihâlân-ı hüner tûbâ gibi (A.G.N.D. 67/ Ka.14)

Sakız çiğnemek

Germolup oğlun bize bir bûse ikrâr eylemiş

Dün kızın da **çiğnedi** ey pîr-i mey ol **sakızı** (A.G.N.D. 336/ G.155)

Bugün "kad çekmek" deyimi yoktur. İkinci beyitte yer alan "sakız çiğnemek" sözü burada aynı işi yapmak anlamında, günümüzde ise, buradaki anlamından farklı olarak "aynı şeyleri sık sık söylemek, sözü gereksiz yere uzatmak" anlamında kullanılmaktadır.

Aşağıdaki deyimlerle bugün kullandığımız deyimler arasında söyleyiş ve anlam bakımından benzerlikler bulunmaktadır.

Selamet yakası görmek

Hiç **selâmet yakasın görsün** mü düşmen kim kodu

Kahrı bin ser-pençe her târ-ı girîbân üstüne (A.G.N.D. 12/ Ka.2)

"Selamet yakası" deyimi anlam bakımından "hiç rahat edememek" anlamına gelen "rahat yüzü görmemek" deyimine benzemektedir. Ayrıca "iki yakası bir araya gelmemek" deyimi de yukarıdaki deyimlerle hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır.

Sinesine can gelmek

Sadr-ı evvâna ki ol sadr-ı cihân-bân geldi

Meclisin **sînesine** sanki hemân **cân geldi** (A.G.N.D. 119/ Ka.34)

"Sinesine can gelmek" deyimi günümüzde mutlu olmak, rahatlamak ve sıkıntıdan kurtulmak anlamında kullanılan "canı yerine gelmek" deyimiyle aynı anlama gelmektedir.

Yüreği titremek

Kuşağın düğmesin çözmekde havfım yoktur ammâ kim

Yürek titrer kemer-bendindeki hançer husûsunda (A.G.N.D. 316/ G.119)

Bu örnekte yer alan "yüreği titremek" deyimini "birden heyecanlanmak, korkmak" anlamındaki "yüreği oynamak" deyiminin karşılığıdır.

Kıl kadar farketmemek

Mû-be-mû dikkatler ettim **kıl kadar fark etmedim**

Kaşların billâh beğim düşündeki semmûrdan (A.G.N.D. 307/ G.101)

Yukarıdaki beyitte yer alan "kıl kadar" deyimini "kıl gibi" biçiminde de kullanılmaktadır. Ayrıca beyitin başında görülen "mû-be-mû dikkat etmek" ifadesi de "dikkatlice, araştırmak, incelemek, önemle üzerinde durmak" anlamındaki "kılı kırk yarmak" deyimiyile aynı anlamdadır.

Verdiğimiz çeşitli örneklerden de anlaşılacağı gibi Nedim, şiirlerinde atasözlerine, deyimlere veciz söz diyebileceğimiz, sözlere ve halk söyleyişlerine oldukça çok yer vermiştir. Örnekleri atasözleri ve deyimlerin kullanılış biçimleri bakımından değerlendirdiğimizde atasözlerinin genellikle beyitlerin tek dizelerinde, deyimlerin ise kimi zaman tek dizede kimi zaman da beyit bütünlüğü içerisinde kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca şair, atasözlerini ve deyimleri şiir dilinde kullanırken bazı küçük değişiklikler de yapmıştır. Atasözleri ve deyimlerin bir kısmını kalıplaşmış biçimleriyle, bir kısmını kelime sayılarını azaltıp çoğaltarak, bir kısmını da kelime sırasını değiştirerek şiirlerine yerleştirmiştir. Şairin divanı tarandığında yukarıda verdiğimiz türden örneklerin sayısı kolaylıkla arttırılabilir.

Bilindiği gibi divan şairlerinin atasözlerini ve deyimleri kullanmalarının çeşitli nedenleri vardır. Atasözleri ve deyimler az sözle çok şey anlatmaları, edebi sanatlara yer vermeleri, şiirde anlam güzelliğini ve zenginliğini sağlamaları nedeniyle önemlidirler. Atasözleri ve deyimlerin önemli bir başka özelliği de halkın yüzyıllar boyunca geçirdiği tecrübelerin ve bu tecrübeler sonucunda ortaya çıkan gelenek ve inaçların izlerini taşımalarıdır. Divan şairlerinin, şiirlerinde atasözlerine yer vermelerinin nedeni, atasözlerinin yukarıda sıraladığımız bazı özelliklerinin yanı sıra şiir dilini Türkçeleştirme, halka halkın diliyle seslenme istek ve çabasıyla da yakından ilgilidir diyebiliriz. Bilindiği gibi divan edebiyatı 16. yüzyıldan itibaren taklitçilikten kurtularak özgün eserler vermeye başlamış, buna

bağlı olarak eserlerde dil ve içerik bakımından millileşme, mahallileşme gibi özellikler giderek artmıştır. Nedim'in şiirlerinde atasözü ve deyim kullanımına önem vermesi onun mahallileşmeden yana olmasıyla yakından ilgilidir. Nedim, Türkçeyi şiir dilinde kullanma isteği içinde olması ve dilde mahallileşmeye yönelmesi nedeniyle atasözlerini ve deyimleri kullanmıştır diyebiliriz. Nitekim sadece Nedim'in yaşadığı 18. yüzyılda değil daha önceki yüzyıllarda da Türkçenin şiir dili haline gelmesi için çalışan ve mahallileşme hareketi içinde yer alan sanatçıların çoğunun şiirlerinde atasözlerine ve deyimlere yer verdiklerini görüyoruz.

Sonuç olarak Nedim, kullandığı atasözleri ve deyimler aracılığıyla hem bize yaşadığı dönemde kullanılan İstanbul Türkçesi hakkında hem de o dönem halkının kültürü, davranış biçimi ve inançlarıyla ilgili bazı ipuçları verir. Ayrıca şair, atasözleri ve deyimlerin anlatım özelliklerinden yararlanarak şiirlerine canlılık ve anlam zenginliği getirmeyi de başarır.